

Микола ЛАЗАРОВИЧ,
к. е. н., доцент,
Олег ЛАЗАРОВИЧ

**ОСТАННЯ КАДЕНЦІЯ ПРЕЗИДЕНТА КУЧМИ
(1999–2004 рр.):
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
ТА ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

В статті йдеться про соціально-економічні та політичні аспекти другого терміну правління президента України Леоніда Кучми. Значну увагу приділено питанню формування політичного режиму Кучми. Характеризуються проблеми приватизації в Україні, корупція та хабарництво, нагромадження тіньових капіталів, соціальна політика держави протягом 1999–2004 рр.

Свій другий президентський термін Леонід Кучма розпочав з активних дій, спрямованих на реформування політичної системи. 16 квітня 2000 року відбувся всеукраїнський референдум, метою якого було посилення президентської гілки влади за рахунок повноважень парламенту. На всенародне голосування винесли чотири питання: про право президента на розпуск Верховної Ради, якщо протягом місяця в ній не було сформовано постійно діючої більшості або якщо вона не затвердить Державний бюджет; про скасування депутатської

недоторканості; про скорочення кількості народних депутатів з 450 до 300; про заснування верхньої палати парламенту як представника інтересів регіонів. Всі вони були підтримані переважною більшістю голосів.

На заваді реалізації результатів референдуму стала політична криза, яка охопила Україну наприкінці 2000 р. – у першій половині 2001 р. Вона розпочалася з оприлюднення 28 листопада 2000 р. у Верховній Раді сенсаційних аудіозаписів колишнього охоронця президента, офіцера безпеки Миколи Мельниченка про начебто причетність керівництва держави до зникнення, а можливо, й вбивства, відомого українського опозиційного журналіста, керівника інтернет видання «Українська правда» Георгія Гонгадзе (він зник 16 вересня 2000 р. у Києві, а 2 листопада в лісі поблизу м. Таращі на Київщині виявили його обезголовлене тіло), повальну корупцію у найвищих ешелонах влади, маніпулювання результатами виборів, порушення виборчого законодавства, прав людини, залякування суддів, обмеження свободи слова, намагання впровадити в Україні політичну цензуру тощо. (Пізніше президент в інтерв'ю радіо «Свобода», німецькому радію й газеті «День» фактично визнав не лише те, що він використовує ненормативну лексику, а й те, що його кабінет прослуховували).

Зникнення відомого журналіста, якого у 2001 помертньо було нагороджено премією ОБСЄ за внесок у розвиток журналістики і демократії, та «касетний скандал» призвели до колосальних змін в українському суспільстві, передусім до формування некоммуністичної, правочентристської опозиції. Самі ж комунисти під час касетного скандалу вирішили відсидітися, підіграючи тим самим адміністрації президента. Країною прокотилися численні хвилі протестів, які вилилися у велелюдні демонстрації та мітинги, студентські голодування. Протягом грудня-січня 2000–2001 рр. майже у всіх обласних і багатьох районних центрах вирости наметові містечка, які донесли інформацію про опір до провінції. Опозиційними до чинної влади силами було створено низку структур: комітет «Україна без Кучми», Форум національного порятунку, Громадський комітет опору «За правду», куди ввійшли такі відомі політики, як Юлія Тимошенко, Левко Лук'яненко, Олександр Мороз, Сергій Головатий, Тарас Чорновіл та ін. Їхньою основною вимогою була відставка президента України та його найближчого оточення. Щоправда, посад позбулися лише міністр внутрішніх справ Ю.Кравченко та голова Служби безпеки України

Л. Деркач. У лютому 2001 р. було заарештовано фактичного керівника опозиції Юлію Тимошенко. Ще в січні її звільнили з посади віцепрем'єр-міністра, а 13 лютого вона була затримана і звинувачена у тому, що нібито протягом 1996–1999 рр. займалася контрабандою російського газу, ухилялася від сплати податків і давала хабарі колишньому прем'єр-міністру П.Лазаренку (пізніше всі кримінальні справи проти Ю.Тимошенко були закриті за відсутністю складу злочину).

Свого апогею протистояння у державі досягло 9 березня 2001 р., коли під час святкування річниці народження Т. Шевченка в сутичці демонстрантів з міліцією постраждали десятки людей з обох сторін і сотні активістів опозиції було затримано (згодом дев'ятнадцятьох із них засудили на терміни ув'язнення від 2 до 5 р.). Київські правоохоронці масово арештовували і били студентів, які розмовляли українською мовою, мали державну символіку, івано-франківську, львівську чи тернопільську прописку. Події 9 березня стали першими масовими заворушеннями за час існування незалежної України. Вони викликали у значної частини суспільства генетичне побоювання політичних потрясінь. Спрацювала лукава обивательська філософія – «Нехай буде погано, головне – щоб не було гірше».

Навесні, незважаючи на відсутність остаточних висновків щодо справ Г. Гонгадзе та «касетного скандалу», які розслідувалися неефективно і з серйозними помилками, напруженість у суспільстві почала потроху спадати. Негативну реакцію західних країн та низки міжнародних інституцій на скандальні події в нашій державі істотною мірою пом'якшили дві визначні події: перший в історії візит в Україну Папи Римського Івана Павла II, який тривав з 23 по 27 червня 2001 р., та святкування десятої річниці проголошення державної незалежності України.

Одною з головних причин відвідин України визначним релігійним, громадським і політичним діячем, котрий доклав значних зусиль для торжества в світі ідеалів добра і справедливості, було бажання підтримати демократичний розвиток молодої держави, добитися кращого розуміння і підтримки її державотворчих процесів з боку міжнародної спільноти. Іван Павло II, за перебігом перебування якого у Києві та Львові завдяки прямим телевізійним трансляціям стежив без перебільшення весь світ, став першим з іноземних лідерів, хто звернувся до українського народу українською мовою. Подякувавши Україні за те, що вона «оборонила Європу своєю невтомною та героїчною боротьбою проти загарбницьких орд», Папа підкреслив, що

український народ з наполегливою і одностайною відданістю нарешті повернув собі свободу і розпочав віднаходити своє істинне коріння, докладати великих зусиль, щоб стати на шлях реформ і дати всім можливість жити та сповідувати власну віру, власну культуру і власні переконання в рамках свободи і справедливості. Нинішній час він назвав часом надії та відваги для українського народу, який, незважаючи на роки пригноблення, диктатури і тоталітаризму, з довір'ям дивиться в майбутнє.

Після святкування 24 серпня 2001 р. десятої річниці проголошення державної незалежності України політичні пристрасті вихлюпнулися на парламентські вибори 2002 р. Вони, як і попередні, відбувалися за змішаною мажоритарно-пропорційною системою: половину складу парламентаріїв обирали за партійними списками, половину – в одномандатних округах. За результатами виборів чотиривідсотковий бар'єр подолали 6 виборчих блоків і політичних партій. Вперше, по суті, з 1917 р. найбільше голосів набрали не комуністи. Перемогу святкував правоцентристський блок В. Ющенка «Наша Україна». До парламенту також пройшли Комуністична партія, пропрезидентський блок «За єдину Україну» та, незважаючи на шалену протидію влади, два послідовних представники опозиції: блок Юлії Тимошенко та Соціалістична партія. Найменше голосів із шести парламентських щасливців набрала Соціал-демократична партія (об'єднана).

Тріумф опозиційно налаштованих до влади «Нашої України», КПУ, блоку Юлії Тимошенко та СПУ на парламентських виборах 2002 р. не приніс їм значних дивідендів. Натомість їхні опоненти з пропрезидентських олігархічно-центристських партій і блоків, проти яких на виборах за партійними списками проголосувало майже 80% електорату, завдяки потужній владній підтримці зуміли на лише перемогти у більшості мажоритарних округів, а й обрати головою Верховної Ради свого представника – Володимира Литвина, колишнього керівника Адміністрації президента України. Такий перебіг подій привів до нечуваного протистояння між пропрезидентськими та опозиційними силами.

Прагнучи відволікти опозицію від назрілих проблем, президент Кучма у зверненні до українського народу з нагоди 11-ї річниці незалежності України раптом заговорив про необхідність переходу до парламентсько-президентської форми державного устрою та пропорційної системи виборів, хоча досі подібні речі навіть на дух не переносив. Проте, маневр не вдався. Восени 2002 р. Україною знову про-

котилися численні хвилі протесту проти чинної влади. Зокрема, 16 вересня, в день загибелі Георгія Гонгадзе, опозиційні політичні сили різного ідеологічного спрямування – блок Юлії Тимошенко, «Наша Україна», Соціалістична та Комуністична партії – провели на Європейській площі столиці Всеукраїнські народні збори «Повстань Україно!» за участю десятків тисяч громадян. Вони стали найчисленнішою акцією протесту з часів розпаду СРСР. Багатотисячні маніфестації відбулися в усіх обласних центрах, багатьох містах і селах. Акції протесту проходили за безпрецедентних контрзаходів влади, аж до відключення телебачення і скасування рейсових автобусних маршрутів у Київ із регіонів. Їх учасники висунули вимогу президенту Кучмі про негайну відставку, прийняли звернення до глав іноземних держав, міжнародних організацій і дипломатичних представництв про міжнародну ізоляцію режиму Кучми. Спроби протестантів розбити наметове містечко в районі центральних органів державної влади завершилися невдачею: підрозділи міліції його знесли. Проте, виступи опозиції в рамках Всеукраїнської акції громадянського протесту «Повстань Україно!» тривали й далі, трансформувались у своєрідну перманентну революцію. На заваді їхньому позитивному висліді передусім стала нагромаджена протягом останнього десятиріччя суспільна апатія. Водночас, як виявилось згодом, протестні заходи опозиції, корінним чином вплинувши на свідомість суспільства, були генеральною репетицією Української помаранчевої революції 2004 р.

Касетний скандал, убивство журналіста Г. Гонгадзе чітко окреслили наростання несприятливих загальнополітичних тенденцій – в Україні остаточно сформувався політичний режим, що тяжів до авторитаризму, хоча й з формальним збереженням атрибутів демократії. Його часто називають новим феодализмом [30], маючи на увазі особисту залежність «менших» урядовців від «більших» та жорстку підпорядкованість виконавчої вертикалі, на вершині якої перебуває не підзвітний нікому «король». За словами політолога О. Дергачова, в останні роки відбувалася «надконцентрація влади» у межах президентської гілки, причому вона «у більшій мірі працювала сама на себе, відсторонившись від рішення практичних задач, що стояли перед нацією і якими займався уряд із жалюгідними залишками повноважень» [20]. Режим характеризувався зрощенням влади й капіталу, встановленням контролю в інтересах влади над засобами масової інформації, домінуванням у політичному житті лояльних до глави держави фінансово-політичних груп, відсутністю незалежної судової влади, сваво-

лею силових відомств, атмосферою безвідповідальності й безкарності, порушенням громадянських (передбачають повагу до людського життя і людської гідності, рівність перед законом) та обмеженням соціальних (своєчасна і у повному обсязі винагорода за працю, соціальне забезпечення) і економічних (вільна конкуренція, право на підприємницьку діяльність для середнього та малого бізнесу) прав, відчуженням народу від влади, коли, зокрема, президент вже не сприймався основною масою громадян як державний керівник. Стійкість політичного режиму Л. Кучми забезпечувалася насамперед персональним контролем над силовиками та компроматом, який існував на кожного наближеного чи олігарха. Всі відомства, міністерства, місцеві адміністрації в Україні замість служіння закону і Конституції змушені були прислужувати адміністрації президента.

Одною з перших жертв режиму Кучми стала свобода преси, становище якої погіршувалося з кожним роком з часу обрання його президентом України. За словами Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, простежувалася відверта спроба окремих структур, а також мафіозних кланів, тобто об'єднаних спільними економічними та політичними інтересами групи осіб чи структур, «підім'яти, скупити або знищити і незалежні ЗМІ загалом, і окремих журналістів, установивши власну монополію на інформацію» [6]. Переслідуванням піддавалися газети «Вечерние вести», «Сільські вісті», «Свобода», «Грані», телевізійний «5-й канал» та ін. В 2000 р. було вбито чотирьох журналістів, серед яких і Георгій Гонгадзе. Влітку 2001 р. по зв'язному закатовано директора телекомпанії «Тор» з міста Слов'янська Донецької області Ігоря Александрова. 2002-го року за нез'ясованих обставин у Білорусі було знайдено мертвим директора інформгентства «Українські новини» Михайла Коломійця (загалом, згідно з даними голови Державного комітету телебачення та радіомовлення України Івана Чижика, за роки незалежності України за трагічних обставин, виконуючи свої професійні обов'язки, загинули 36 українських журналістів [14]). Скандали навколо цих справ поставили під сумнів справедливе їх розслідування з боку влади. Непоодинокими ставали побиття, пограбування, шантаж, залякування працівників ЗМІ, які виступали з критикою, гострими об'єктивними публікаціями про суспільно-політичну ситуацію в Україні, викривали корупційних посадових осіб. У 2000–2001 рр. понад 40 журналістів зазнали нападу та були побиті невідомими особами. На міжнародній конференції на тему «Свобода і відповідальність засобів масової інформа-

ції: європейська ініціатива», яка відбулася у травні 2001 р., наголошувалося на тому, що в Україні немає свободи слова та інформації, оскільки мас-медіа переважно належать державним, олігархічним і навіть кримінальним структурам, які ведуть жорстку боротьбу з незалежними та альтернативними виданнями [27]. Як наслідок, у рейтингу свободи слова, який визначено авторитетною міжнародною організацією «Репортери без кордонів», Україні 2002 року було відведено 112-ге місце з-поміж 139 країн, 2003-го – 132-ге, 2004-го – 138-ме місце зі 167 країн, де здійснювалися відповідні дослідження [13]. Сам президент Л. Кучма за період свого правління встиг побувати двічі – 1999-го і 2001-го років – у чорному списку десяти світових ворогів преси, складеному «Комітетом захисту журналістів», і тричі – 2001-го, 2003-го і 2004-го років [17] – у списку політичних лідерів, найбільш небезпечних для свободи слова у світі, за версією «Репортерів без кордонів».

Враховуючи значне посилення тиску на ЗМІ, впливова Міжнародна правозахисна організація «Freedom House» 2004 року вперше зарахувала в своєму рейтингу Україну до так званих «невільних» країн, куди увійшли також тоталітарні Північна Корея, Куба, Лівія, Бірма, Білорусь. Посівши 152 позицію зі 193, Україна поступилася навіть Росії, яка перебувала на 148 місці [25]. Ще раніше, у 2002 р., згадана організація оприлюднила традиційний звіт про розвиток посткомуністичних держав, де індекс «демократизації» (обчислюється як середнє між показниками політичного процесу, розвитку громадянського суспільства, незалежної преси та державного управління) України становив 4,69 (у шкалі від 1 до 7, де одиниці відповідає найкращий рівень, а сімці – найгірший), тоді як Польщі – 1,5, а Таджикистану – 5,5 [5]. Тобто показник України був одним з найнижчих серед країн Східної і Центральної Європи.

Логічним наслідком обмеження свободи слова в Україні стала політична корупція, яка руйнувала фундаментальні демократичні принципи, підривала політичні та правові підвалини влади, спричинювала недовіру до влади громадян. Правляча еліта для утримання влади та для боротьби проти своїх політичних конкурентів активно вдавалася до протизаконного оволодіння грошовими і товарними потоками, нецільового використання бюджетних коштів на виборчі кампанії та інші політичні цілі під майбутні державні посади, фінансові пільги, отримання необхідних квот, акцизів, кредитів та інших привілеїв. Звичайним явищем стали купівля місць в партійних списках на

парламентських виборах, де ціна коливалася від 500 тис. до 2 млн дол. [9], підкуп виборців чи плата за перехід із фракції у фракцію у Верховній Раді. Зокрема, за словами народного депутата Тараса Чорновола, за перехід до більшості під час «спікеріади» 2002 р. йому пропонували 2 млн дол. [29]. Ому не випадково у доповіді Світового і Європейського банків було чітко зазначено, що Україна знаходиться на найвищому рівні адміністративної корупції і корупції, яка називається «захоплення держави», коли клани купують закони, декрети, укази, судові рішення [31]. Тим часом Л. Кучма, який не в останню чергу став президентом завдяки обіцянці перемогти злочинність, 29 січня 2004 р. на нараді з проблем боротьби з корупцією та організованою злочинністю безпорадно констатував, що «масштаби корупції характеризуються як такі, що уразили всі сфери нашого життя» [10]. Дуже цінне спостереження як для десятого року правління!

Негативним чинником політичного життя останніх років були відсутність незалежної судової влади та сваволя силових відомств. Зокрема, в Україні склалася система тотального прослуховування опонентів діючої влади. За словами лідера соціалістів Олександра Мороза, «...прослуховують усе й усіх. Служба безпеки прослуховує міліцію, міліція – Службу безпеки... Кабінет Міністрів, відомі політики, мої телефони – все під «контролем». До прем'єра зайдеш, до голови ВР, до заступника голови – скрізь тобі тиснуть у стіни пальцями, махають руками: не можна відкрито говорити, бо слухають» [21]. Ще гіршим явищем було існування озброєних, добре навчених загонів смерті, до яких належали колишні працівники силових структур та злочинці, засуджені за важкі злочини. Такі групи діяли в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Львові. За одною з неофіційних версій, їх створили для виконання певних замовлень влади та чистки «братви», але пізніше «бандити» вийшли з-під контролю і почали заробляти гроші «власним бізнесом». Цю версію частково підтвердив народний депутат України Григорій Омельчинко. За його словами, основне призначення загонів смерті було не стільки вибивання грошей, скільки «знищення опонентів президента, а також свідків, котрі знали про злочинну діяльність вищих посадових осіб» [16].

Нероздільними з політичною корупцією були корупція економічна та хабарництво, які стали істотною перешкодою на шляху досягнення економічного процвітання і демократії. За результатами опитування, проведеного 2004 р. аналітичним центром «Академія» у 9 регіонах України, 87% українських підприємців платили хабарі. Пе-

ршими у списку тих кому доводилося платити хабарі – податківці, друге-третє місця ділили медики і міліція. За даними опитування, 77% підприємців переконані, що працівники органів контролю штучно створювали ситуації, які провокували порушення законодавства. Щодо стосується розмірів хабарів, які змушені платити підприємці, то близько 40% називали 500 грн, решта – 1000 грн. і більше [38]. Значною мірою подібна ситуація була викликана тим, що будь-яка державна посада банально куплялася, позаяк вона була джерелом подальшого життєвого збагачення. За посаду митника платили від 5 до 10 тис. дол., начальника обласного ДАІ чи ректора медуніверситету – близько 100 тис., голови обласної держадміністрації – в середньому 300 тис. дол. [9]. Щорічно, за даними президента Центру ринкових реформ Володимира Ланового, до 40–45% ВВП України (а це 80–90 млрд грн.) розподілялося за допомогою механізму корупції, а 9–10 млрд грн., тобто до 20% усіх доходів громадян, становили власні прибутки корупціонерів [35].

Злочинність набула організованого характеру. Злочинні утворення взяли під свій контроль переважну більшість суб'єктів підприємницької діяльності, значну частину державних підприємств (за результатами експертних досліджень, в Україні під контроль організованої злочинності потрапили до 85% банків і не менше 40–50% приватних підприємств [19: 634]), мали суттєвий вплив на розподіл ліквідної продукції українського ринку. У грудні 1999 р. президент Л. Кучма змушений був визнати, що «криміналізовані буквально всі сфери економіки» і «доводиться говорити про фактичну втрату керуваності» економічними процесами [19: 634]. Зміцнівши, мафіозні структури почали ставити перед собою не лише економічні, а й політичні цілі, намагаючись опанувати легальні методи впливу на соціально-політичні процеси, інструменти провадження публічної політики, вводити своїх людей у структури влади. В країні утворилися суспільно небезпечні злочинні угруповання, які зрослися з органами влади, а це ознака мафії. Як наслідок, Україна перетворилася в одну з найкорумпованіших держав світу. Згідно з дослідженням авторитетної міжнародної організації по боротьбі з корупцією «Transparency International», яка фокусує увагу на корупції в державному секторі і визначає корупцію як зловживання службовим становищем із метою особистої вигоди (її показчик корумпованості побудований на незалежних дослідженнях провідних соціологічних компаній світу й більшою мірою на опитуванні іноземних бізнесменів), у 1998 р. Україна

у рейтингу, де держави розташовані в порядку збільшення рівня корупції (перша країна у списку найменш корумпована), посіла 69-те місце з 85 країн, що ввійшли в перелік; у 1999 р. – 76-те з 99; у 2000 р. – 87-ме з 90; у 2001 р. – 83-тє з 91; у 2002 р. – 85-те зі 102; у 2003 р. – 106-те зі 133; у 2004 р. – 122-те місце зі 146 країн [34].

Промовистим чинником порівняння корупції в Україні та деяких країнах колишнього союзу є таблиця індексу сприйняття корупції «Transparency International» за 1996–2003 рр. [23], де індекс сприйняття корупції, який складається на 1 липня за даними I-го півріччя поточного і II-го півріччя минулого року, – це показник, що знаходиться в межах від 0 до 10, де «0» – повністю корумпована країна, «10» – корупція відсутня.

Таблиця 1

**Індекс сприйняття корупції Transparency International:
1996–2003**

Країни	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Словенія				6,0	5,5	5,2	6,0	5,9
Естонія			5,7	5,7	5,7	5,6	5,6	5,5
Угорщина	4,86	5,18	5,0	5,2	5,2	5,3	4,9	4,8
Білорусь			3,9	3,4	4,1		4,8	4,2
Литва				3,8	4,1	4,8	4,8	4,7
Болгарія			2,9	3,3	3,5	3,9	4,0	3,9
Польща	5,57	5,08	4,6	4,2	4,1	4,1	4,0	3,6
Чехія	5,37	5,2	4,8	4,6	4,3	3,9	3,7	3,9
Латвія			2,7	3,4	3,4	3,4	3,7	3,8
Словаччина			3,9	3,7	3,5	3,7	3,7	3,7
Росія	2,58	2,27	2,4	2,4		2,3	2,7	2,7
Румунія		3,44	3,0	3,3	2,9	2,8	2,6	2,8
Грузія				2,3			2,4	1,8
Україна			2,8	2,6	1,5	2,1	2,4	2,3
Молдова				2,6	2,6	3,1	2,1	2,4

Зростання індексу скорумпованості в Україні вело до зростання настороженості з боку міжнародних інвесторів. Відповідно Україна економічно страждала від того, що її сприймали як країну з високим рівнем корупції. Вона недоотримала великої частини закордонних інвестицій і через це відставала в економічному розвитку. «Вже протягом 12 років вітчизняна влада не є українською, – підкреслював з цього приводу в березні 2003 р. Віктор Ющенко. – Вона вкрай корумпо-

вана й несе власному народові лише злидні» [37]. Тим часом діючий президент Кучма пояснював причини злочинства і корупції в Україні доволі оригінально. «Воровали и воровали помногу, но: в рамках действующего законодательства» [2], – зазначив він в одному зі своїх інтерв'ю.

У той час як основна частина українців жила у безпросвітних злиднях, на іншому полюсі соціального спектру останніми роками збільшувалася кількість офіційних мільйонерів. Значною мірою вони зосередили у своїх руках величезні капітали, користуючись близькістю до президента, який призначав їх на найважливіші посади, забезпечував їм владу та економічні преференції, дозволяв здійснювати нечесну приватизацію, надавав податкові пільги, покривав несплату коштів до державного бюджету тощо. (Очевидно, подібна діяльність президента Кучми була не безкорисливою. В одному з інтерв'ю в 2001 р. колишній охоронець президента майор Микола Мельниченко заявив, що на закордонні валютні рахунки Л. Кучми перераховано не менше мільярда доларів США [11]. Загалом експерти оцінюють багатство, яке Кучма нажив за десятилітній термін перебування на посаді президента у 8 млрд дол. Сюди включаються насамперед активи і пасиви президентського зятя В. Пінчука і дочки Кучми [28]). Якщо в 2001 р. в Україні було зареєстровано 170 мільйонерів, у 2002 р. – 326 [1], то в 2004 р. їх налічувалося 850 або 0,002% дорослого населення України, доларових – трохи менше, лише 142, або 0,0004% [36]. У 2003 р. польський журнал «Wprost» оприлюднив рейтинг 50-ти найбагатших людей Центральної та Східної Європи. Серед них шестеро українців: президент ЗАТ «СКМ» та ФК «Шахтар» Р.Ахметов – 1,9 млрд дол.; зять президента Кучми, власник групи «Інтерпайп» В. Пінчук – 1,5 млрд дол.; головний акціонер фінансової групи «Приват» В. Коломойський – 1,5 млрд дол.; акціонер «УкрСиббанку», банку «Надра», низки металовиробних та цукрових заводів О. Ярославський – 850 млн дол.; співвласник «Індустріального союзу Донбасу», депутат Донецької облради С. Тарута – 700 млн дол.; голова Адміністрації президента Кучми В. Медведчук – 400 млн дол. [22]. Не дивно тому, що Україна стала лідером за кількістю придбаних автомобілів «Maybach», які випускає автомобілебудівний гігант «Daimler-Chrysler». З жовтня 2003 р. по квітень 2004 р. українці придбали 12 автомобілів цієї марки, обігнавши за купівельною активністю решту світу. Коштує це диво техніки 250–600 тис. євро залежно від версії. Друге почесне місце зайняли італійці [24]. Така ситуація

дала підстави голові Верховної Ради України Володимир Литвин заявити: «В українській історії ще не було такого правлячого прошарку, який створив би свої статки за рахунок розтягування держвласності, розкрадання національних багатств. Прошарку, який вирішує свої проблеми за рахунок зрощення з владою. Прошарку, який нічого не побудував, окрім офісів та палаців, та ще – за своїм зразком – корумповану державу» [4]. Щоправда, зазначимо, що і сам В. Литвин, тривалий час виконуючи обов'язки голови Адміністрації президента Кучми, немало спричинився до формування саме такої «корумпованої держави».

Вагомим чинником нагромадження як тіньових, так і легальних капіталів, особливо в умовах поступового злиття влади й бізнесу, стала приватизація. Якщо спочатку масова сертифікатна приватизація привела до розпилення власності серед дрібних акціонерів і переважанню працівників у структурі власності більшості приватизованих підприємств, то надалі послаблення контролю за державною власністю, особливо у традиційно прибуткових сферах, призвело до масового присвоєння державного майна. В результаті в Україні склалася ситуація, коли, за даними фахівців, близько двох десятків «сімей» (кланів) захопили 4/5 так званої загальнонародної власності, залишивши всім іншим для боротьби за персональне фізичне виживання 1/5 цієї власності. Це була плата за політизацію і соціалізацію процесу, за можливість швидкої приватизації в країні практично без приватного капіталу, за тотальне домінування у приватизаційному процесі корумпованої бюрократії. Як наслідок, в Україні, за словами відомого економіста О. Пасхавера [18: 335–336], почався процес формування бюрократичного капіталізму, коли бюрократія визначає темпи, пропорції, якість створення і відтворення приватного капіталу.

В країні чітко намітилася схема приватизації, яка давала можливість колосально збагатитися невеликій кількості людей коштом обмеження народних мас: штучне доведення впаданих підприємств до банкрутства і потім їх продаж потрібним людям за залишковою, а не ринковою вартістю. Так, «Укрспецюст», підпорядкований міністерству юстиції, продав три теплостанції ОАО «Донбасенерго» при номінальній вартості у 690 млн грн втричі дешевше. 49% акцій білоцерківської «Росави», одного з найбільших виробників шин в Україні, оцінених майже в 104 млн грн, були продані за 4 млн 290 тис. грн [15].

Зі значними порушеннями була приватизована низка підприємств за участю зятя президента Кучми Віктора Пінчука. Так, при продажу Запорізького алюмінієвого комбінату іноземна фірма пропонувала 110 млн дол. за купівлю його акцій, а російська компанія, у якій фінансові інтереси мав В.Пінчук, купила його за 69 млн дол. Причому, зробила це за рішенням арбітражного суду. Тобто, суд довів, що 69 більше, ніж 110 [3]. Влітку 2003 р. Фонд держмайна примудрився продати контрольний пакет акцій Нікопольського заводу феросплавів консорціуму «Придніпров'я», створеного за участю структур, близьких до Пінчука, за суму 410 млн грн. Тоді як ще один претендент пропонував 1 млрд грн і навіть більше [32]. Неважко підрахувати, що держава втратила при продажу щонайменше 590 млн грн, або понад 4,5 млн середніх пенсій, передбачених, згідно із законом «Про пенсійне забезпечення», на 2003 р.

Ще цинічніше відбувалася приватизація ВАТ «Криворіжсталь» – найбільшого металургійного підприємства України, яке контролює 20% вітчизняного ринку, виробляє 6 млн т прокату, 7 млн т сталі та 7,8 млн т чавуну за рік. Щорічний прибуток, який комбінат приносив державі, – 250 млн грн. Конкурс із продажу «Криворіжсталі», в реконструкцію якої, до речі, напередодні було вкладено 1,5 млрд грн бюджетних грошей, відбувався рекордно швидкими темпами. Його оголосили 12 травня 2004 р., а вже 14 червня став відомим прогнозований результат: Фонд державного майна України підписав договір купівлі-продажу з переможцем конкурсу на продаж 93,02% акцій. Ним став «Інвестиційно-металургійний союз», створений українськими бізнесменами В. Пінчуком і Р. Ахметовим, який заплатив 4,26 млрд грн. Ця сума виявилася значно меншою від тієї, яку пропонували конкуренти. Так, не допущене до конкурсу «Іспат вугілля» (представляло інтереси LNM Group і корпорації US Steel) заявляло, що має намір заплатити за пакет 7,95 млрд грн, а російське ВАТ «Северсталь» (представляло інтереси консорціуму «Северсталь», Arcelor і Severstal North America) – понад 6,35 млрд грн [26].

Дбаючи про інтереси кланів, влада, яку уособлював передусім президент, майже нічого не зробила для утвердження в Україні соціальної держави. В листопаді 2000 р. у Києві на науковій конференції, присвяченій ринковим трансформаціям, Л. Кучма змушений був визнати: «Формула, яка була визначена вже на старті реформ і витримувалася впродовж наступних років – спочатку реформи, а потім вирішення соціальних завдань – виявилася не просто помилковою, а й

глибоко деструктивною. На практиці вона звелася до добре відомого: реформи – за рахунок соціальних чинників. У цілому ряді випадків демонтовано навіть ті соціальні здобутки, які свого часу були запозичені західними країнами. Усе це стало повною протилежністю реформам, що здійснювалися, наприклад, у Німеччині Людвігом Ерхардом, а також в інших країнах повоєнної Європи, де завжди і в усьому був визначальним принцип соціальної спрямованості економічних перетворень» [33]. Як наслідок, розрив у рівні життя між бідними та багатими досяг потворних розмірів: щоб 0,0004% населення стали багатими, 85% – мусили рахувати гроші на хліб [36]. Згідно даних Федерації європейських роботодавців, на початок 2004 р. Україна посідала третє з кінця місце за рівнем зарплатні в Європі, випереджаючи лише Білорусь та Молдову. У звіті цієї організації наголошувалося, що середня заробітна плата у європейців становить від 28 євро на годину в Данії до 32 центів на годину в Молдові. Звіт визначає Данію як країну, де оплата праці найвища, і визначає рівень цієї країни максимальною позначкою – 100. Для Німеччини, яка в списку є п'ятою, ця позначка становить 63, для Британії, яка є дев'ятою – 58. Україна посідає 44 місце в списку, і її позначка дорівнює 1 [8].

За останнє десятиліття українське населення зменшилося на 4,5 мільйона осіб, рівень народжуваності різко упав – на 38,5%, а смертність зросла на 26,5% [7]. Середня тривалість життя в Україні – як у Гондурасі, Алжирі, Йорданії, Таджикистані та Перу. За 10 років для українських чоловіків вона знизилася на чотири з половиною роки, жінок – на два і становить нині 61 і 73 роки, відповідно. Разом, і чоловіків, і жінок, меншає зі швидкістю 30 тис. осіб за місяць. Якщо в 1999-му нас було ще 52 млн, то на 2004 р. – лише 47,3 млн [36]. Демографічна криза стала загрожувати національній безпеці України.

Отже, нав'язана Україні кланово-олігархічна влада довела її до глибокої кризи, тотальної бідності, безробіття, до стану національної катастрофи. Як відзначав Віктор Ющенко, «це не така Україна, яку ми вимріяли, не така, в якій ми всі хочемо жити» [12]. Проте суспільство терпіло з останніх сил, чекаючи дня президентських виборів, щоб скористатися правом на вільне волевиявлення і легітимно поміняти осоружну владу. І коли у нього відібрали останню надію, нахабно сфальсифікувавши вибори, мільйони людей вийшли на майдани і вулиці, щоб захистити демократію. Масові акції протесту були законною реакцією громадян України на цинічні утиски людської моралі і гідності, продовження національного приниження українського

народу, злочинну філософію зрощення олігархічного капіталу із владою, тотальну корупцію, знування влади над бізнесом, фізичні розправи, залякування перед виборами, спроби нав'язати колишнього кримінального злочинця на найвищу державну посаду. Зрештою, це була реакція громадян, які усвідомили, що саме народ є джерелом влади. Так почалася переможна Українська помаранчева революція.

Література

1. Аргумент-газета. – 2003. – 10 лип.; Деловая Одесса. – 2002. – № 48.
2. Ванденко А. Леониду Кучме глобус України не нужен // <http://1001.vdv.ru/books/vandenko/9.htm>.
3. Вечерние Вести. – 2001. – 8 апр.
4. Виступ голови Верховної Ради України Володимира Литвина на VI з'їзді Аграрної партії України 9 червня 2004 року // Сільські вісті. – 2004. – 15 черв.
5. Голос України. – 2002. – 17 серп.
6. Голос України. – 2003. – 19 квіт.
7. Голос України. – 2003. – 23 трав.
8. Грані-плюс. – 2004. – 19–25 квіт.
9. Гроші шкодять кар'єрі // Поступ. – 17 квітня 2004 р.
10. Данилюк П. «Заповіт» // Дзеркало тижня. – 2004. – 27 бер. – 2 квіт.
11. Дашевський А. Григорій Омельченко: Касети Мельниченка лише підтвердили наші дані про корупцію // Україна молода. – 2001. – 21 квіт.
12. Експрес. – 2003. – 3–10 квіт.
13. Євген Жовтяк про реальні підсумки діяльності уряду Януковича // <http://maidan.org.ua/static/news/1098889395.html>; Дзеркало тижня. – 2002. – 23 лист.
14. За роки незалежності загинуло 36 українських журналістів // День. – 2005. – 9 квіт.
15. Зеркало недели. – 2001. – 18 авг.; Свобода. – 2001. – 12–19 черв.
16. Іленко З. Загони смерті у Львові // Аргумент-газета. – 2002. – 19 вер.
17. Кучма – двоєкратний ворог преси. Зараз № 7 // <http://ukrpravda.com/archive/?1053-1-new>; Enemies of the Press 1999 // http://www.cpj.org/enemies/enemies_99.html; Поступ. – 2004. – 5 трав.
18. Лановик Б., Лазарович М. Економічна історія: Курс лекцій. – 5-те вид., випр. – К.: Вікар, 2005.
19. Лановик Б., Лазарович М. Історія України: Навчальний посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2003.
20. Леонід Чунгачук – «гарант» жовтоблакитних. Вбивчі перспективи України // <http://ukrpravda.com/archive/?00222-6-new>.

21. Мостова Ю., Рахманін С. Олександр Мороз: «Я кілька разів зустрічався з президентом. За його ініціативою» // *Дзеркало тижня*. – 2001. – 24–30 лист.
22. Найбагатші українці: Ахметов, Пінчук, Коломойський, Ярославський, Тарута, Медведчук // <http://www-all.pravda.com.ua/archive/?3085-1-new>.
23. Наслідки участі у СОТ для країн з перехідною економікою та висновки для України // http://www.agriagency.com.ua/index.php?id_page=24&mode=comment&data=652.
24. Поступ. – 2004. – 20 лип.
25. Поступ. – 2004. – 30 квіт.
26. Пустельник Л. «Криворіжсталь» – продано, на жаль // *Слово Прогнозу*. – 2004. – 17–23 черв.; Пінчук готовий доплатити за «Криворіжсталь» // <http://maidan.org.ua/static/news/1105531394.html>; Шангіна Л. У чаду економічного дива, або що ж ви робите, панове? // *Дзеркало тижня*. – 2004. – 24 – 30 лип.
27. Свобода слова в Україні та право на інформацію // http://www.ombudsman.kiev.ua/publ/dopov_2/d_02_4_1.htm.
28. Сидашенко С. Богатий экс-президент бедной страны // *Вечерние вести*. – 2005. – 27 янв.
29. Сільські вісті. – 2002. – 26 лист.
30. Таран С. Україна аномальна – Україна опозиційна // <http://ukrpravda.com/archive/?2102-4-new>.
31. Україно, покайся, грішнице! Головатий розповів Кучмі все, що думав. І закликав піти // Інтернет-видання «Українська Правда». – 2001. – 18 квіт.
32. Ушаков С. Схеми для зятя // *Вечерние Вести*. – 2005. – 22 февр.; Задорожний С. Антикорупційне ество президента // *Грані*. – 2004. – 23–29 лют.
33. Цит. за: Кульчицький С. Визрівання помаранчевої революції // *День*. – 2005. – 30 бер.
34. Чалий С. Доганяємо Гаїті // *Свобода*. – 2004. – 25 жовт.; Капліна О. Уперед до перемоги «корупціонізму»! Україна посіла місце в чільній трійці рейтингу найбільш корумпованих держав світу // *Галицькі контракти*. – 2000. – № 38; Україна посідає 24 місце в списку найкорумпованіших країн // http://www.icrv.ua/content/publications/ukraine/sdkf_dlfk.html; Євген Жовтяк про реальні підсумки діяльності уряду Януковича // <http://maidan.org.ua/static/news/1098889395.html>.
35. Чорна «тінь» // *Товариш*. – 2002. – 21–27 лист.
36. Шангіна Л. У чаду економічного дива, або що ж ви робите, панове? // *Дзеркало тижня*. – 2004. – 24 – 30 лип.

37. Шовкун Л. 9 березня «чотирисдина» опозиція закликала до об'єднання заради майбутнього України // Україна молода. – 2003. – 12 бер.
38. 87% українських підприємців платять хабарі // <http://observer.sd.org.ua/news.php?id=3536>.

